

Салова Анастасія,

студентка 5 курсу

ННІ філології та журналістики

Науковий керівник: **Г. К. Конторчук,**

кандидат філологічних наук, доцент.

ПОРІВНЯЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ В РОМАНІ МАРІЇ МАТІОС «МАЙЖЕ НІКОЛИ НЕ НАВПАКИ»

У статті проаналізовано особливості функціонування та типи порівняльних конструкцій у складі складнопідрядного речення з підрядною неповної структури в романі Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки».

Особливої уваги в сучасному мовознавстві заслуговує семантична організація мови в процесі комунікативної діяльності, при цьому мова розглядається як явище індивідуальне, і, водночас, як глибоко соціальне. Одним із елементів, які прикрашають та увиразнюють мову, є порівняння як один з первісних та найпростіших тропів. Порівняння належить до генетичних експресивних засобів мови, адже експресивність є семантико-стилістичною властивістю порівняльних конструкцій, психологічно та соціально вмотивованою, яка забезпечує цим одиницям повноцінне функціонування і створення стилістичного значення, тла, ефекту [6, с. 359].

Зауважимо спочатку, що термін «порівняння» має кілька значень: по-перше, він означає акт думки, спрямований на встановлення тотожності, схожості і відмінності [2, с. 136]; по-друге, так називають мовну конструкцію, що реалізує цей пізнавальний акт [2, с. 136]. Ця конструкція складається з двох компонентів: суб'єкта (пізнання) і об'єкта. У граматиках термін «порівняння» вживається із звуженим значенням: ним називають лише об'єкт (говорять, наприклад, «підрядне речення, виражене порівнянням», «порівняльне підрядне речення»).

І. К. Кучеренко, досліджуючи синтаксичні функції порівняльних конструкцій, ділить усі порівняння на дві великі групи: порівняння безсполучникові і сполучникові. Безсполучникові порівняння, вважає мовознавець, виступають членами простого речення, а порівняння зі

сполучниковим зв'язком виступають у складі складнопідрядних речень як підрядні речення, а саме присудкові, означальні, способу, стану, ступеня або міри, якості [2, с. 136]. І. К. Кучеренко не поділяє думку М. Я. Плющ, яка безприсудкові порівняльні конструкції вважає порівняльними зворотами, аргументуючи тим, що внаслідок відсутності присудка вони «не містять у собі ніякого ствердження, а кваліфікація їх як неповних речень веде до штучного встановлення нібито пропущених членів» [9, с. 69]. Він вважає, що такі конструкції потрібно відносити до підрядних неповних речень.

Окрім того, що порівняння були об'єктом вивчення граматики (найперше синтаксису), ці одиниці досліджували також як стилістичні засоби, вживані в художніх текстах. Наприклад, Л. Кучеренко, досліджуючи «Порівняння як засіб гумору в мовотворчості О. Чорногуза», серед структурного розмаїття порівняльних конструкцій в творах О. Чорногуза виділяє заперечно-протиставні метафоричні порівняння; порівняльні звороти; сполучникові порівняння при однорідних членах речення; прості речення порівняльного змісту, в яких підмет називає суб'єкт порівняння, а присудок об'єкт; складнопідрядні речення з підрядними порівняльними, як повними, так і неповними [3, с. 28 – 31].

Досліджуючи художній текст роману Марії Матіос «Майже ніколи не навпаки», ми з'ясували, що найбільша кількість порівняльних конструкцій знаходиться у складі складнопідрядного речення з підрядною неповною структурою. Неповні речення – це речення, в яких пропущено один чи декілька потрібних для його структури членів, що встановлюється з попереднього речення чи ситуації мовлення [1, с. 79]. Передусім це стосується порівнянь, утворених поєднанням порівняльного сполучника **як** з іменником у формі називного відмінка. Так, у реченнях типу «*Шії весільних гостей видовжуються, як гусячі вола*» (Матіос, с. 92) сполучення слів *як гусячі вола* варто кваліфікувати як неповне підрядне речення, оскільки пропущений присудок легко відновлюється; пор.: «*Шії весільних гостей видовжуються, як видовжуються гусячі вола*» (Матіос, с. 92). Адже, як зауважує І. К. Кучеренко, таке повторення є зайвим дублюванням

відомого: речення в таких випадках «стають громіздкими, переобтяженими словами, втрачають живість і влучну безпосередність» [2, с. 138].

У таких випадках порівняльна частина речення повинна трактуватися не як порівняльний зворот з одним чи більше членами речення, а як неповне порівняльне підрядне речення, в складі якого виділяються наступні частини мови, що виконують синтаксичну функцію головного члена речення:

– іменник зі значенням носія певної дії: «... *мисливець вмирає довгою й тяжкою смертю, **як** його здобич*» (Матіос, с. 37); «*В неклі горітимете, **як** смола в чавуні*» (Матіос, с. 137); «... *спритно, **як** молодий парубок, перескочив через похилений паркан*» (Матіос, с. 169).

– дієслово минулого часу часто з наступною залежною від нього підрядною з'ясувальною: «*Випалив так швидко, **ніби боявся**, що хтось може його зупинити*» (Матіос, с. 71).

– кількісний та порядковий числівники із сполучником **як**; числівники вказують на конкретну подію, яка за певними схожими ознаками порівнюється з попередніми: «... *і тепер рахувала на пальцях, чи це, третє, прищестя буде таким самим недовгим, **як** два перші*...» (Матіос, с. 152);

– повнозначне слово в ролі обставини чи додатка, яким конкретизується, уточнюється, доповнюється значення дієслова-присудка: «*А друге спало, **як** у мами за пазухою, леда всміхаючись солодкому сниву кутиками уст...*» (Матіос, с. 151).

Інколи структура порівняльної конструкції складнопідрядного речення зі сполучником **як** трансформується у неелементарне складнопідрядне речення з послідовною підрядністю: «*Де тота гойданка, що розгойдала-розкалатала серце, **як** дзвін, і не спиняє, і не притишує — лиш тільки розпалює, **як** ондечки Кирило розпалює посеред колиби пахучу ватерку...*» (Матіос, с. 132). У наведеному прикладі перше порівняння можна визначити як підрядну частину неповної структури з пропущеним присудком, а друге – як поширену підрядну частину повної структури.

Типовим для речень цього виду є використання автором підсилювальної частки **і** в підрядному компоненті, яка підкреслює значення подібності, однорідності: «*А старіюча Петруня щодня (як і за дівки) заходить у велику — про гостя — кімнату...*» (Матіос, с. 120). Крім того, автор порівняльну конструкцію наближає до вставленої одиниці, що є додатковим елементом звернення уваги читача до висловлювання.

Порівняльні конструкції будуються на основі асоціацій між об'єктом порівняння та предметом, з яким цей об'єкт порівнюється. В основі порівняння може бути як одна, так і декілька асоціацій: «... *аби лиш не чути тої осоружної музики, що надривається за стінами, як скажений пес цяхкотінням*» (Матіос, с. 96); «*Де тота гойданка, що розгойдала-розкалатала серце, як дзвін, і не спиняє, і не притишує — лиш тільки розпалює, як ондечки Кирило розпалює посеред колиби пахучу ватерку...*» (Матіос, с. 132).

Для неповних підрядних порівняльних частин характерним явищем є наявність у головній частині вказівного слова **так, такий, така, такі**: «*Не мий мене так файно, як до шлюбу*» (Матіос, с. 22).; «*Та такий червонецький, як розбризкана на снігу кров із замерзлої калини*» (Матіос, с. 29); «*Тисова Рівня така довга, як жіночий язик...*» (Матіос, с. 81); «*Ще коли б у неї такі невістки були, як сини її солодкі!*» (Матіос, с. 41). Речення з використанням порівняльної конструкції **так само** можна кваліфікувати як односкладні неозначено-особові неповні: «*А в саду так само, як тоді, коли їй шили весільний вінок, колишеться зелене гілля...*» (Матіос, с. 96).

Іноді поряд із вказівним словом **так** письменниця використовує складний сполучник **якби**, утворений із двох часток: «*І Чев'юці навіть у потемках зробилося так, якби в очі їй сипнули жменю солі*» (Матіос, с. 33). Цей елемент мовної конструкції звертає на себе особливу увагу, адже він носить діалектне забарвлення [8].

Модальний сполучник **ніби** є другим за частотою вживання після **як** показником порівняльних конструкцій роману «Майже ніколи не навпаки». В академічному 11-томному словнику української мови **ніби** у функції

порівняльного сполучника тлумачиться: «у знач.: **наче, неначе, мов, немов**» [10, с. 125]. Але ці чотири аналоги не є семантично тотожними (компаративна сила **неначе** і **немов** більша, ніж у сполучника **наче** і **мов**; із цих останніх мов семантично ближче до **як, ніж, наче**), і **наче** має свій власний функціонально-семантичний відтінок. Цей відтінок передусім полягає у підкресленій модальності, суб'єктивності побудови, яка є акцентовано неадекватною, тільки уявно наближеною до реального стану речей [6, с. 10]: «*Навіщо́сь погладив кожну дошку руками, **ніби** гладив би живу людину*» (Матіос, с. 19); «... *щось таке недобре звивається за пазухою, **ніби** гадина на теплій літній стежці*» (Матіос, с. 139). Тут порівняння подаються як приблизна, але спеціально недостовірна інформація, зумовлена нехиттю до достовірності: «*І руки йому дрижать, **ніби** що вкрасти хоче...*» (Матіос, с. 98). У розглянутому прикладі структура порівнянь зі сполучником **ніби** ґрунтується на відразі до описуваного. Але за допомогою порівняльних конструкцій зі сполучником **ніби** автор може викликати й зовсім протилежні почуття – співчуття, убоління: «*Він так чекає завтрашнього дня, **ніби** сам ся сьогодні женить*» (Матіос, с. 87). Однак акцентована неадекватність як семантична підвалина компаративної специфіки сполучника **ніби** залишається незмінною: у реченні «*Кирило розпинає її гарячими руками, **ніби** й справді хоче вийняти з грудей серце...*» (Матіос, с. 133) порівняльною конструкцією зі сполучником **ніби** автор передає глибоко трагічний характер змалюваної ситуації.

У складнопідрядних реченнях з неповними підрядними порівняльними частинами досить поширеним є сполучник **наче**. Серед таких синтаксичних побудов виділяємо речення з пропущеним підметом: «*Доцька п'є нагло, захланно, **наче** ніколи до того не мала води в роті*» (Матіос, с. 30); та пропущеним присудком: «*Та й пішла в темін, **наче** привид...*» (Матіос, с. 34). Сполучник **наче** має свої варіанти **неначе** та **начебто**, і в реченнях з такими синтаксичними конструкціями зазвичай пропущені як підмет, так і присудок: «*Як повільно й неохоче, **неначе** з примусу, її права рука тягне за собою кошик із лози*» (Матіос,

с. 117). «... з усієї сили *тер* долоню в долоню, **начебто** від сильного холоду...» (Матіос, с. 59) .

Як зазначає О. Марчук, сполучник **мов** має найменшу дозу модальності: до сенсу простого зіставлення тут додається лише ледве відчутний нюанс приблизності. Тому з усіх українських порівняльних сполучників **мов** стоїть найближче до **як**, де діє просте порівняння, без будь-яких модальних додатків [4]. Але таке окреслення значення сполучника **мов** більше підходить до його функціонування у складі простого речення, де його справді легко замінити сполучником **як**. У структурі ж складного речення підрядна порівняльна зі сполучником **мов** набуває більшого значення ірреальності, метафоричності. Такі порівняльні конструкції часто функціонують у неповних підрядних порівняльних частинах художнього тексту роману. У таких реченнях пропущеним буває лише присудок: «*Бігала, мов непочата дівка, за Кирилом*» (Матіос, с. 43); «*Іван дивиться на тестя спідлоба важким, мов розпечене залізо, поглядом...*» (Матіос, с. 103); «*Розкішні фіакри ... неслися ... немов навіжені...*» (Матіос, с. 80).

Сполучникові пари **мов** – **немов**, **наче** – **неначе** є унікальним явищем українських компаративних показників. Функціонально-семантичні особливості сполучника **немов** якоюсь мірою пов'язані з самою його появою. Тут не – не є запереченням: друг – недруг за значенням антонімічні, а **мов** – **немов** синонімічні. Вони настільки близькі семантично, що їх важко розмежувати.

Саме порівняльне (а не заперечне) значення відклалося в українських сполучниках **немов** і **неначе**. Цим і пояснюється те, що **немов** має більшу порівняльну силу, ніж **мов**, а **неначе** – більшу, ніж **наче**.

Розглянуті особливості функціонування сполучника **немов** дозволяють певним чином уточнити його семантичну нішу. У **немов** сема компаративності значно сильніша, ніж у **мов**. Сема ірреальності тут загалом така ж, як і в інших модально-порівняльних сполучників. А ось сема сумнівності, дуже виразна в **наче**, у **немов** зовсім відсутня [4].

Можна констатувати закономірність, яка проявляється в романі М. Матіос, що порівняльні сполучники із спільним коренем уживаються тим частіше, чим

простішою є їх структура: **мов** частіше за **немов**, а **мовби** – рідше за **немов**. У романі «Майже ніколи не навпаки» **мовби** зустрічається лише один раз: «... за ними, **мовби** квочка, подріботіла мовчазна Кейванова жінка Теофіла...» (Матіос, с. 116).

М. Матіос, урізноманітнюючи синтаксис свого роману, іноді вживає у складі складнопідрядних речень з неповними підрядними порівняльними частинами порівняльні конструкції зі сполучником **ніж**, які одночасно виражають порівняння і протиставлення. Такі підрядні частини несуть значення більшого або меншого вияву певної ознаки, яка порівнюється: «Тепер нотар дивився на зніченого Павла більш приязно, **ніж** перед цим» (Матіос, с. 58).

Зрідка письменниця використовує однорідні компоненти у підрядній порівняльній частині, які поєднує розділовим сполучником **чи**, що надає відтінку вибіркового існування порівнюваних явищ: «Його губи, теплі м'ясисті губи тягнули останні соки з її уст, **ніби** шукали там меду **чи**, може, навпаки: вливали меду в Теофілу...» (Матіос, с. 157). Для передачі експресивного характеру ситуації та емоційної напруги героїв автор будує порівняння на протилежних асоціаціях.

Отже, в романі «Майже ніколи не навпаки» автор активно вживає складнопідрядні речення з підрядними порівняльними компонентами неповної реалізації, що пояснюється «легкістю» такої конструкції, актуалізацією важливої для мовця думки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кващук А. Г. Синтаксис складного речення: Посібник для вчителів. К.: Радянська школа, 1986. – 125 с.
2. Кучеренко І. К. Синтаксичні функції порівняльних конструкцій // Актуальні проблеми граматики. – Львів, 2003. – С. 136 – 139.
3. Кучеренко Л. Порівняння як засіб гумору у мовотворчості О. Чорногуза // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: Зб. наук. праць. ч. 2. – Запоріжжя: ЗДУ, 1996. – С. 28 – 31.

4. Марчук Олена. Структурно-типологічні параметри сполучникових порівняльних конструкцій у романі Марії Матіос «Солодка Даруся». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=8996>.

5. Матіос Марія. Майже ніколи не навпаки: Видання шосте. – Львів: ЛА «Піраміда», 2011. – 256 с.

6. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови. – К.: Вища школа, 2003. – 464 с.

7. Морозов П. А. Структура, семантика та функції порівнянь у художньому тексті: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Одеса, 1993. – 15 с.

8. Панасенко А. Склад і функціонування порівняльних фразеологізмів // Урок української. – 2005. – №5. – С. 25 – 26.

9. Плющ М. Я. Орудний порівняння в українській мові // Українська мова і література в школі. – 1979. – №4. – С. 29 – 36.

10. Словник української мови. — К., 1970 – 1980, т. 5. – 418 с.